

ALISHER NAVOIYNING “LISON UT-TAYR” ASARI O‘ZBEK ADABIYOTI
SEMURG‘I TIMSOLIDA

Shermo‘minova Jasmina Shavkatovna

Termiz davlat universiteti

O‘zbek filologiyasi fakulteti talabasi

jshermominova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr" asarining tasavvufiy masalalari yoritib beriladi, hamda unda keltirib o‘tilgan vodiylar tarifiga bag‘ishlanadi. Har bir hikoyatning mazmuni yoritib beriladi. Umumiy xulosalar keltirilib, "Lison ut-tayr" asarining bugungi kun uchun ahamiyati borasida mulohazalar keltirib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: qush tili, tasavvuf, nafs, vodiy, hikoyat, masal, qushlar

Аннотация: В данной статье рассматриваются мистические вопросы произведения Алишера Навои «Лисон ут-таир», и посвящена описанию долин, упомянутых в нем. Объясняется содержание каждого рассказа. Делаются общие выводы и высказываются соображения о значении произведения «Лисон ут-таир» для сегодняшнего дня.

Ключевые слова: язык птиц, мистика, душа, долина, рассказ, притча, птицы

Abstract: This article discusses the mystical issues of Alisher Navoi's work "Lison ut-tair", and is devoted to the description of the valleys mentioned in it. The content of each story is explained. General conclusions are drawn and considerations are made about the significance of the work "Lison ut-tair" for today.

Keywords: bird language, mysticism, soul, valley, story, parable, birds

Adabiyot – bu millat ruhining ifodasi, xalq ma’naviyatining ko‘zgusidir. Har bir xalqning madaniy xazinasida bitmas-tuganmas meros qoldirgan buyuk siymolar bo‘ladi. O‘zbek xalqining bunday bebaho meros egasi esa, shubhasiz, Alisher Navoiydir. U nafaqat o‘z davrining, balki butun turkiy xalqlar adabiyoti tarixining eng yuksak shoirlaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Uning asarlari orasida esa “Lison ut-tayr” alohida o‘rinni egallaydi. Bu asar o‘z mazmun-mohiyati, badiiy yuksakligi, falsafiy teranligi va timsollar orqali inson ruhiyatini anglashga bo‘lgan intilishlari bilan ajralib turadi.

“Lison ut-tayr” nafaqat tasavvufiy asar, balki ruhiy kamolot sari boshlovchi yo‘ldir. U orqali Navoiy o‘z davri uchun emas, balki butun bashariyat uchun muhim bo‘lgan savollarga javob izlaydi: Inson kim? Uning hayotdagi maqsadi nima? Haqiqat nima? Semurg‘ timsolida u komillikka yetishni, o‘z “men”ini anglashni targ‘ib qiladi. Ana shu jihatlari bilan bu asar o‘zbek adabiyoti osmonida parvoz etgan semurg‘ qushidek yuksak va ilhomlantiruvchi bir timsolga aylanadi. “Lison ut-tayr” Alisher Navoiyning umrining so‘nggi pallasida, 1499-yilda yozilgan yirik irfoniy doston bo‘lib, hajman 193 bob, 3666

baytdan iborat. Dostonning yozilishi sababi haqidagi bobda berilishicha, bolaligida ustozi yosh Alisherga Qur'oni karim suralarini yodlatish barobarida zehni tez va tab'i ravon bo'lishi uchun "Guliston", "Bo'ston", "Mantiq ut-tayr" kabi kitoblarni ham o'qitib turgan. Bularning or^ida ayniqsa, "Mantiq ut-tayr" bo'lajak shoirga qattiq ta'sir qilib, xayolchan va odamovi bo'lib qoladi. Ota-onasi bunda, xavotirga tushib, kitobni yashirib qo'yishadi. Dostonni deyarli to'liq yod bilgan Alisher endi sevimli kitobini ko'nglida yashirinchalik takrorlab yurishga odatlanadi. "Mantiq ut-tayr" muhabbati uning doimiy hamrohiga aylanadi. Nihoyat, yoshi oltmishga yetganda to'rt devon va beshta dostoni bilan turkiy she'riyat mamlakatini o'z tasarrufiga kiritgan mutafakkir shoir bolalikdagi orzusini amalga oshirishga jazm etadi:

Turk nazm ida chu m en tortib alam,

A y lad im ul mam lakatni yakqalam...

Ramziy-allegorik qissa va hikoyatlarning tarixiy ildizi miloddan oldingi davrlarga borib taqalsa-da, musulmon Sharq mumtoz adabiyotida qushlar sayri bilan bog'liq ilk asar sifatida Ibn Sinoning "Tayr qissasi" ("Qush qissasi") risolasi e'tirof etiladi. Risolada qushlar ovchidan qochib, Podshoh huzuriga borganlari hikoya qilinadi. Bu risolaga raddiya tarzida yozilgan Abu Homid G'azzoliyning "Risalat at-tayr" ("Qush risolasi") asarida esa syujet va kompozitsiya asosan saqlanib qolgani holda asar g'oyasida keskin o'zgarish yuz beradi: qushlar Podshohning ishqida Uning o'zini talab qilib, Oliy dargohga boradilar. Mazkur mavzu yozma adabiyotda ilk bor Fariddin Attorning "Mantiq ut-tayr" asari orqali yaxlit va mukammal syujetga ega bo'lgan badiiy doston holiga keltirildi. Unda syujet chiziqlari qayta ishlanishi bilan birga asarga tolib qushlar va yetakchi qush - Hudhud obrazi kiritildi. Qushlar podshosi nomi Simurg4 tarzida o'zgartirildi va ko'pgina hikoyatlar qo'shildi. Natijada, asar hikoyat ichida hikoyat yo'nalishidagi ramziy-allegorik doston darajasiga ko'tarildi. "Lison ut-tayr" murakkab irfoniy doston bo'lib, unda Navoiy majoziy obrazlar va ularning ramzli sarguzashtlari orqali obyektiv borliq va ilohiyot haqidagi qarashlarini bayon etadi, shu bilan birgalikda dostonda real hayot lavhalari, kishilarning xatti-harakati, fe'l-atvoridagi ijobiy va salbiy xususiyatlar ham tasvirlangan. Doston an'anaga muvofiq muqaddimaviy boblar bilan boshlanadi. Muqaddima 13 bobdan iborat bo'lib, uning dastlabki bobi Alloh hamdiga bag'ishlangan. Navoiy bu olamni Alloh aniq bir reja asosida bunyod qilganligi haqida yozar ekan, unda hech bir narsa tasodifiy yaratilmaganligini aytadi. Shoirning fikricha, Yaratuvchi koinotdagi barcha narsa va hodisalarni o'zaro aloqador holda vujudga keltirgan, shu jihatdan olib qaraganda, tabiat sonsanoqsiz uygunliklarning bir butun majmuidan iborat. Allohning mo'jizasi sifatida bir-biriga zid bo'lgan to'rt unsur (suv, olov, tuproq va havo) inson vujudida bir butun holda birlashtirilgan, zero, butun olamni yaratishdan maqsad insondir:

Uylak im dushman yarotib o'tqa suv,

Ye'lni ham tufroqqa aylab aduv.

Asarda vodiylar alohida tasavvufiy ma'noni anglatib qolmay, ular inson nafsini yengishda yordam beruvchi maqomlar tushunchasiga tengdir. Ular quyidagilardir:

1. **Talab vodiysi.** Simurg'ga yetishish yo'lida dastlab Talab vodiysini kezmog'i shart. Talab vodiysidagi yo'lovchi dastawal kimni izlayotgani, nima xohlayotganini aniq bilmay qiynaladi, mavhumlik, nomuayyanlik uni iztirobga soladi. Dunyoviy orzu-istaklar, hoyu havaslar ma'naviy kamolot yo'lida xalal bera boshlaydi. Shunday holga tushgan kishida tark tuyg'usi g'olib kelib, dunyoviy maqsadlarga boshlovchi narsalardan butkul voz kechsa (Har nekim g'a y ri talabdur, tashlamoq, O'zni maqsad manziliga boshlamoq), talab vodiysidagi azob-u iztiroblar endi unga rohat va farog'at bag'ishlaydi. Maqsadning ulug'ligini jondan his etgan kishining nazarida tog' - ravon yo'l, fil - pashsha, sher - cho'loq chumoliday ko'rinadi. Hattoki, oldidan ajdaho chiqsa ham xazinaga duch keldim, deb quvonadi. Chunki ulug' maqsadlarga yetishmoqning sinovlari ham shunga yarasha bo'ladi.

2. **Ishq vodiysi.** Ishq vodiysiga qadam qo'yiladi. Agar talab vodiysidagi asosiy shart - dunyoviy istaklar va bog'lanishlardan uzilish bo'lsa, Ishq vodiysida jonfidolik va poklik talab qilinadi:

Ish qaro poku qalandarliq kerak,

Shu'la bahrida samandarliq kerak.

3. **Ma'rifat vodiysi.** Bu vodiya kufr ahli ham, iymon ahli ham haqiqatni tanish va anglashda o'zining yo'lga ega degan qarash ustuvorlik qiladi. Har kishi bu dunyoda o'z yo'li, o'z holi va e'tiqodiga yarasha mutlaq Haqiqatdan bahramand bo'ladi. Yaxshining ham, yomonning ham o'z haqiqati bor va inson umr bo'yi o'zi bilgan haqiqatga tayanib yashaydi. Navoiy tarjima qilib keltirgan hadisi sharifga ko'ra, olamda necha odam bo'lsa, Haq taolo sari boruvchi yo'l miqdori ham shunchadir.

4. **Istig'no (ehtijojsizlik) vodiysida** qushlarning ehtiyojmand, Simurg'ning esa ehtiyojsizligi tasviri bayonida solikning mana shu ehtiyojsizlikni anglab yetish zamiridagi holati ifodalanadi. Bu vodiya ilohiy hikmat insoniy mantiq qonuniyatlariga mos tushmasligi, hayot jumboqlarga to'la ekanligi, javobsiz ko'rinadigan jumboqlarning asosiy yechimi - Yaratuvchining yaratganlariga butkul hojatsizligini anglashdir: Nuh payg'ambar kemasiga minishi uchun minglab odamlar to'fonda halok bo'ladilar (holbuki Xudo bunga yo'l bermasligi ham mumkin edi), Muso alayhissalom tug'ilgan kechada qanchadan-qancha chaqaloqlar tig' damidan o'tkaziladi; xudolik da'vosini qilgan Namrud yarim pashsha tufayli ajal sharobini ichadi; Buxtunnasr zulm bilan nom chiqargan bo'lsa, Anushervon odillik bilan shuhrat topadi. Ammo bu ishlarning bo'lishiga ham, bo'lmasligiga ham Yaratgan hech qanday ehtiyoj yo zarurat sezmaydi. Kufr ham, iymon ham ehtiyojsizlik pallasida teng turgan holatda solikning ishi qiyin bo'ladi, chunki u ikkilanib, xavf va umidsizlik girdobiga tushishi mumkin.

5. **Tavhid vodiysida** solik tafrid va tajrid maqomlarini kasb qilishi lozim bo'ladi: Tajrid va tafrid - tariqatdagi maqomlardan hisoblanadi. Zohir olamida dunyoning barcha bog'liqliklaridan qutulmoq va botinda buning evaziga hech narsa

talab qilmaslik tajrid bo'lsa, tafrid maqomida solik bu dunyoning hoyu havaslariga berilganlardan ham uzoqlashib, o'zining vujudini - menligini inkor etish hamda Allohga vosil bo'lishni kasb etadi. Allohdan o'zga mavjud yo'qligini anglash, yakka-yu yagona Xudodan o'zga Borliq aslida yo'qlikka mahkumligini bilish, Allohning Bir-u Borligini tanish yo'lida hatto o'z borlig'ini ham inkor eta olish - Tavhid vodiysining mohiyatini tashkil etadi. "Men"likni har qanday shaklda e'tirof etish - ikkilikka ("Men" = banda va "U" = Xudo) olib keladiki, bu Tavhid vodiysida eng katta 188 adashishlarga olib kelishi mumkin bo'lgan xatarlardan hisoblanadi.

6. **Hayrat vodiysi.** Tavhid vodiysidan keyin Hayrat vodiysiga ta'rif beriladi: Tavhid vodiysida tajrid va tafrid maqomlarini egallash orqali o'zlashtirgan narsalari o'z mohiyatini yo'qotganday ko'rinadi. Haq taolodan o'zga hech narsa mavjud emasligini kashf qilgan solik Borliq va Yo'qlik orasida o'zining mavjud yo nomavjudligini anglolmay, parishon holatga tushadi. Ushbu holga hayrat deyiladi.

7. **Faqr-u fano vodiysi.** So'nggi vodiyy Faqr-u Fano vodiysi deb ataladi. Bu vodiyy ta'rifida shoir dengiz timsolidan foydalanadi. Uning talqiniga ko'ra, odamlar, tabiat, voqea va hodisalar - borliqdan nishon beruvchi jamiyki narsalar dengizning to'lqini kabidir. Katta den190 giz ustida heir lahzada minglab to'lqin mavj urib, yana yo'qlikka yuz tutishi, mavjlarning mavjudligi dengiz borlig'iga bog'liq ekanligi, dengi? mavj ursa-urmasa, uning suvidan bir tomchi ham kamaymasligi singari atrofimizni o'rab turgan borliqning bor-yo'qligi Haqiqiy Borliq - Haq taolo borlig'iga hech qanday ta'sir o'tkazolmaydi. Biz borliq yo olam deb bilganimiz aslida dengiz mavjidek beqaror va foniyy bir narsadir.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr" asari o'zbek adabiyoti osmonida porlagan semurg' misolidir. Bu asarda tasvirlangan qushlar sayohati — aslida inson qalbining Haqiqat sari yo'lidir. Navoiy yetti vodiyy orqali inson ruhiy kamolotining bosqichlarini ochib beradi. Talab vodiysida inson orzu va izlanishga tushadi, ishq vodiysida yuragini ilohiy muhabbat bilan to'ldiradi. Ma'rifat vodiysida anglashga intiladi, istigno vodiysida dunyoviy narsalarga bog'lanishni tark etadi. Tavhid vodiysida yagona Zotni taniydi, hayrat vodiysida aql ojiz qoladi, va nihoyat, foniyylik vodiysida "men"ni yo'qotib, Haqiqatda yo'q bo'ladi. Bu sayohat orqali Navoiy insonni o'zini anglashga, ruhiy poklanishga va komillikka yetishga chorlaydi. "Lison ut-tayr" bu ma'noda nafaqat badiiy durdona, balki axloqiy-ma'naviy yetuklik sari yo'l ko'rsatuvchi ramziy manzildir. Asar bizni o'z ichki olamimizga boqishga, hayot va borliq haqida chuqur mushohada yuritishga undaydi. Shu sababli, bu asarni o'zbek adabiyotining semurg'i, ya'ni yuksak ma'naviyat va ilhom qanotida uchuvchi asar deb atash to'la haqli bo'ladi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sirojiddinov, S. (1974). Navoiy va tasavvuf. — Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Navoiy, A. (1983). Lison ut-tayr. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
3. Qayumov, A. (1991). Navoiy tafakkuri. — Toshkent: Yozuvchi nashriyoti.
4. G'aniyev, B. (1974). Alisher Navoiy va tasavvuf. — Toshkent: Fan nashriyoti.
5. Islomov, I. (2006). Tasavvuf va badiiy tafakkur. — Toshkent: Fan va texnologiya.
7. Xoldorov, N. (2020). “Lison ut-tayrning ramziy-ma'naviy mohiyati”. // O'zbek tili va adabiyoti, №4.